

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fariz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Aşkın kâni Karabağdır!

V. ULUSLARARASI HAMZA NİGARİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLERİ

2022 - Şuşa yılına armağan olunur.
Guzanlı/Ağdam 17-19 Mayıs 2022

Editörler:

Şehla HALİLLİ
Fariz HALİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Garabagh is Land of Love!

5TH INTERNATIONAL HAMZA NIGARI SYMPOSIUM

PROCCEDINGS

Dedicated to the Shusha/2022 year.
Guzanli/Aghdam, 17-19 May 2022

Editors:

Shahla KHALILLI
Fariz KHALILLI
Metin HAKVERDIOGLU

Kitabın məzmunu "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Tərcümələr Aysel Allahverdiyeva, Şölə Bayramova, Səma Alməmmədli, Naridə Qasımovanındır.

V Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu (17-19 may 2022 - Ağdam/Quzanlı) Materialları (Hazırlayanlar: Şəhla Xəlilli, Fəriz Xəlilli, Metin Hakverdioğlu). İki cildə, I cild. Bakı: im.print, 2022, 452 səh.

17-19 may 2022-ci ildə Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsində Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı, "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Türkiyə Cümhuriyyəti Amasiya Universiteti və Ağdam Rayon İcra Hakimiyyətinin təşkilatçılığı ilə 2022-ci il "Şuşa İli" nə həsr edilən Beşinci Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu keçirilib. Simpoziumda çıxış edən alim və tədqiqatçıların məqalələri bu kitabda toplanıb və nəşr edilib.

Üz qabığındakı rəsmi müəllifi Gülqədəm Nağıyevadır.

Dizayner: İntiqam Məhəmmədli

Fotoqraf: Anar Həbibov

© "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

ISBN: 978-9952-8412-2-0

MÜNDƏRİCAT

<i>Dos.Dr. Lalə MƏMMƏDOVA, Dos.Dr. Elfanə QASIMOVA, Nəriminə NAMAZOVA</i> <i>Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti</i> <i>Qarabağda maddi mədəni irsimiz-doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.226.</i>	<i>226</i>
<i>Alleytar ƏBİLOVA - Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi</i> <i>Mədəniyyətimizi dünyaya tanıtdıran Qarabağ inciləri.....</i>	<i>234</i>
<i>Prof.Dr. Kübra ƏLİYEVƏ - AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu</i> <i>XIX əsrin axırı - XX əsrdə Qarabağ-Şuşa muğamın mərkəzi kimi</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.241.</i>	<i>241</i>
<i>Dr. Назмин ДЖАФАРОВА - Отдел информации аппарата Президиума НАНА</i> <i>Перспективы создания в Шуше Дома-Музея Джаббара Гарьядыоглу для</i> <i>Развития Музыкального Туризма - doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.252.</i>	<i>252</i>
<i>Dos.Dr. Aybəniz RƏHİMOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Qulam Məmmədli təzki-rəsində şuşalı sənətkarlar</i>	<i>260</i>
<i>Şəhla XƏLİLLİ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Qarabağlı Pir Məhəmmədin "Mənaqibnamə"sinin paleoqrafik və tekstoloji təhlili</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.267.</i>	<i>267</i>
<i>Dos.Dr. Zərifə CAVADOVA - ADPU-nun Şamaxı filialı</i> <i>Azərbaycançılıq konsepsiyasının Vətən Müharibəsindəki qələbəmizə gedən yolda rolu.....</i>	<i>272</i>
<i>Aygün ZEYNALOVA - AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu</i> <i>Şuşada toxuculuq və xalçaçılıq</i>	<i>277</i>
<i>Dos.Dr. Səba NAMAZOVA - Gəncə Dövlət Universiteti</i> <i>Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının Qarabağ dövrü</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.285.</i>	<i>285</i>
<i>Dos.Dr. Aygül HACIYEVƏ - AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Eposlar xalqın milli-mənəvi ensiklopediyasıdır</i>	<i>291</i>
<i>Şəbnəm ƏLİYEVƏ - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Şuşada dini tikililər - doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.294.</i>	<i>294</i>
<i>Dos.Dr. Sevil KƏRİMOVA - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Azərbaycan rəngkarlığında Süvari motivinin ikonografiyası.....</i>	<i>302</i>
<i>Dr. Gözəl BAXŞƏLİ - M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası</i> <i>Xudu müəllim: Vətən sevdalısı böyük insan.....</i>	<i>318</i>
<i>Dos.Dr. Həbibə ƏLİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi</i> <i>Şirvanda İslam təriqət tikililərindən günümüzə çatan örnəklər</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.322.</i>	<i>322</i>
<i>İlahə SADIQOVA - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Qədim Azərbaycanda ailə-nikah münasibətləri.....</i>	<i>336</i>
<i>Prof.Dr. Pərvanə BƏKİRQIZI İSAYEVƏ -</i>	

XIX ƏSRİN AXIRI - XX ƏSRDƏ QARABAĞ-ŞUŞA MUĞAMIN MƏRKƏZİ KİMİ

Karabakh-Shusha as the Center of Maqam (Mugham) Music in the end of XIX century and XX century

Prof. Dr. Kübra Əliyeva

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.241.

Xülasə

Məlum olduğu kimi Qarabağ muğam musiqisinin mərkəzi kimi tanınır. XVIII əsrdə xanlıqlar dövründə Şuşa xanlığında yaranan musiqili bədii gecələr muğamın daha artıq şöhrətlənməsinə səbəb oldu. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının alimlərinin apardığı araşdırmalara görə XVIII əsrin axırı XIX əsrdə Şuşada xüsusi muğam məktəbi yarandığı, onunda başında xarat Qulu Məhəmədoğlunun məktəbi idi. Bu insan həm məşhur musiqişünas və eyni zamanda muğamın bilicisi idi. Muğam təkcə Şuşanın yox demək olar ki, bütün Qarabağın konservatoriyası hesab edilirdi. Hətta erməni musiqişünası özünün "Qafqaz musiqiçiləri" adlı kitabında yazırdı ki, Şuşa poeziya musiqi və mahnı janrları ilə məşhurlaşmış konservatoriya idi. O bu konservatoriyada Qafqazın hır yerinə hər fəsildə yeni-yeni mahnılar, yeni-yeni motivlər yayılırdı. Təkcə bu şəhərdə anadan olub yaşayıb və sonra Azərbaycanı dünyaya tanıdan onlarla bəlkədə saysız-hesabsız xanəndələr var idi. Onlara Sadıxcan, Əbdülbaqi Zülalov, Cabbar Qaryağdıoğlu, keçəçi oğlu Məhəmməd, Bala Məlikov, Məşhədicaməl Əmirov, Qurbay Pirimov, İsalim Abdullayev, Seyid Şuşinski, Bülbül, Xan Şuşinski vəs adını qeyd etmək olar. Azərbaycanda opera sənətinin əsasını qoyan Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqaməyev, Əfrasiyab Bədəlbəyli kimi məşhur bəstəkarlar burda yetişmişlər və Azərbaycanı dünyada tanıtmışlar.

Məqalədə ilk olaraq muğam sözünün tarixi kökləri, onun yarandığı ilk Manna və Midiyadakı kahin maq tayfalarının adı ilə əlaqəsi nəzərdən keçirilir. Çünki, bir çox alimlər, musiqiçilər muğam sözünün fars mənşəli atəşpərəst sözündən yarandığını söyləsərdə, əslində məqalədə bu musiqinin manna maqları ilə əlaqəli olduğu versiyasını nəzərinizə çatdırıram ki, əslində muğamın ilk adı Mannada zərdüştlük dövründə yarıb Manna maqlarının tanrıya uca səsə oxuduqları himn ilə əlaqədardır ki, onun da adı "Maqamdır". Bildiyiniz kimi dünyada olan türk xalqlarının əksəriyyəti bu musiqini "maqam" adlandırır. Məqalədə bunu sübuta yetirmək üçün müəllif arxeoloji materiallardan istinad kimi istifadə edir. Bundan əlavə cənub yəni indiki İran Azərbaycanı ilə Qarabağın çox sıx əlaqələri olmasını sübut edən bir çox faktlarda mövcuddur ki, bunlara cənubi Azərbaycanın Xorasan, Məşhədə yaşayan, hətta şuşalılardan ikinci vətəni hesab edilən bir yer olmuşdur ki, Qarabağla, Xorasan, Təbriz və Ərdəbil arasında daim mədəni əlaqələrin olması şübhəsizdir. Məqalədə həmçinin Şuşa muğam ustaları haqqında qıscaca məlumat verilir.

Açar sözlər: Maqam, Maq, Şuşa, Üzeyir Hacıbəyov, Qulu Məmmədov, Xarrat Qulu, Hacı Hüsü, Sadıxcan, Mirmovsüm Nəvvab.

Abstract

As it's known, Karabakh is famous as the center of mugham music. Musical and artistic parties, organized in Shusha khanate in XVIII century (the khanates period) made mugham more popular. According to the research conducted by the scientists of the Azerbaijan National Academy of Sciences, in period of the end of XVIII century- early XIX century, in Shusha a special mugham school, headed by Gulu Mahammadoglu was established. This man was both a famous musicologist and a connoisseur of mugham.

Shusha was considered to be the the center of mugham art and conservatory not only of Azerbaijan, but of all Karabakh. Even the Armenian musicologist in his book "Caucasian Musicians" admitted that Shusha was a cultural center famous for its poetry, music and song genres. In this place new songs and new motives were created and later spread all over the Caucasus. In this city countless singers and musicians were born and grew up, who later introduced Azerbaijan to the world.

Among them Sadikhjan, Abdulbaghi Zulalov, Jabbar Qaryagdioglu, Kechachi oglu Mohammad, Bala Malikov, Mashhadijamal Amirov, Gurban Pirimov, Islam Abdullayev, Seyid Shushnski, Bulbul, Khan Shushinsky and many others should be mentioned particularly. Famous composers who laid the foundation of opera in Azerbaijan, such as Uzeyir Hajibeyov, Muslim Magomayev, Afrasiyab Badalbeyli, also grew up in Shusha and introduced Azerbaijan to the world.

In the article first of all the historical roots of the word "mugham" are studied, its connection with the name of the first Mannea and the Magh tribes in Media is considered. It should be noted, that although many scholars and musicians say that the word "mugham" is derived from the Persian word, in fact, in the article I bring to your attention the version that this music is associated with Mannea mags, and in fact, the first name of mugham is originated from Zoroastrianism. It is connected with the hymn sung by the Mannea Mags to the God, and called "Magam".

As you know, most of the Turkic peoples in the world call this music "maqam". In order to prove this fact in the article, the author uses archeological materials as a reference. In addition, there are many facts that prove that the Southern, i.e. present-day Iran, had very close contacts with Azerbaijan, including Karabakh. The habitants of Shusha put roots in cities in Southern Azerbaijanis, such as Khorasan, Mashhad, and these places became the second homeland of the people of Shusha. So, there is no doubt that they had close cultural contacts with Karabakh, Khorasan, Tebriz and Ardebil. In the article brief information about Shusha mugham masters is given also.

Key words: Magam, Mag, Shusha, Uzeyir Hajibeyov, Gulu Mammadov, Kharrat Gulu, Hadji Husu, Sadikhjan, Mirmovsum Navvab.

Hazırda Dünyanın bir çox ölkələrində müharibə gedir. Rusiya – Ukrayna müharibəsi bütün Dünyanın diqqət mərkəzindədir. Dünyanın mütərəqqi qüvvələri hər zaman müharibələrin əleyhinə olmuşdur. Bu müharibələr başər cəmiyyəti yaranandan başlamış və bu günə kimi davam edir. Təbii ki, müharibənin səbəbləri olmuşdur. Hər zaman bu müharibələri törədən qüvvətli imperiyalar olmuşlar. Onlar zaman-zaman daha zəif, lakin nisbətən zəngin ölkələrin ərazisini zəbt edib, ölkənin varına-yoxuna sahib olur və o ölkənin əhalisini yer üzündən silməyə çalışırlar, başqa sözlə soyqırırlar.

ma səbəb olurlar. Sonra onların mədəniyyətindən bəhrələnir və öz adlarına çıxırlar. Belə müharibələr Azərbaycan yaranan gündən bu günə kimi davam edir.

Eradan əvvəl III min illiyin sonlarından Manna, Midiya, Atropatena və Albaniya kimi dövlətlərimiz, zaman-zaman Assuriyalılar, Urartu, Əhəməni, Sasani kimi dövlətlərlə apardığı müharibələrdə öz torpaqlarını itirmiş, orta əsrlərdə Səlcuqlar, Monqollar, Atabəylər, IX əsrdən başlayaraq ruslar ölkəmizin ərazisini parçalayaraq öz hakimliklərini burada sürmüşlər. Bu günə qədər Azərbaycan ikiye bölünüb. Hələ də ölkəmizin parçalanmış torpaqları Dağıstan, İran, Gürcüstanın ərazisinə qatılaraq Azərbaycanın coğrafiyasını kiçildilərək bu günkü halına salmışlar. Təbii ki, bütün Azərbaycan dövlətinin möhkəmlənməsində Şirvanşahlar, Albaniya dövləti, Səfəvilər müharibələr aparmış və az çox torpaqlarımızı azad etməyə nail olmuşlar. Azərbaycanın yerləşdiyi Cənubi Qafqazın təbiəti, zəngin təbii sərvəti, mineral suları yenə də zaman-zaman xarici işğalçılar tərəfindən zəbt edilmişdir. Bu baxımdan Qarabağ gözqamaşdırıcı, qiymətli bir ərazi kimi hər zaman Ruslar və onların özləri ilə gətirdikləri "Hay" tayfalarının zəbtinə məruz qalmışdır. Təbii ki, tarixçilərimiz bütün bu başımıza gələn müharibələri, qətiləri öz əsərlərində əks etmişdilər. XXI əsrdə Azərbaycan xalqının öz torpaqlarını Rus və Haylardan geri almaq şansını görmək bizə nəsis oldu. 2020-ci ilin sentyabrın 27-dən başlayıb 44 gün davam edən II Qarabağ müharibəsi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev cənablarının düzgün siyasi kursun nəticəsində, şücaətli Azərbaycan ordusunun sayəsində, 30 il işğal altında qalaraq xarabalığa çevrilən torpaqlarımızı geri alaraq, qələbə sevincini Azərbaycan xalqına yaşatdılar.

Bu gün Qarabağ artıq bizimdir deyə bilərik. Ölkə prezidentimizin bir-birindən fərqli layihələri əsasında minalanmış torpaqlarda qaçqınların yaşaması üçün geniş miqyaslı yenidənqurma işləri görülür. 2021-ci il mayın 7-də Prezident İlham Əliyev Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının sərəncamı ilə 2022-ci ildə Şuşa şəhərinin 270 illik yubileyi qeyd olunacaq.

Şuşanın xanlıqlar dövründə ən məşhur mədəniyyət və sənətkarlıq mərkəzi olması hamıya məlumdur. Şuşanın əhalisi məhz sənətkarlığına görə məşhur idilər. Muğam burda xüsusi rol oynayırdı. Ona görə də bir o birisindən soruşanda ki, haralısan Şuşalı öz adını çəkməklə bərabər, məşğul olduğu sənətin adını da deməli idi. Adətən cavab qısa olurdu: "Şuşalıyam" və ya "Qalalıyam". Bunlar eyni mənəni daşıyırdı.

- Deməli, müğənnisən?

- Yox.

- Onda tar çalırsan?

- Yox.

- Eh sən in haran Şuşalı oldu?!

Bu ehtimalı Sergey Yesenin də təkrar edir. Şuşa musiqisini dərinədən sevən Serqey Yesenin yazırdı: "əgər o oxumursa deməli o Şuşalı deyil".

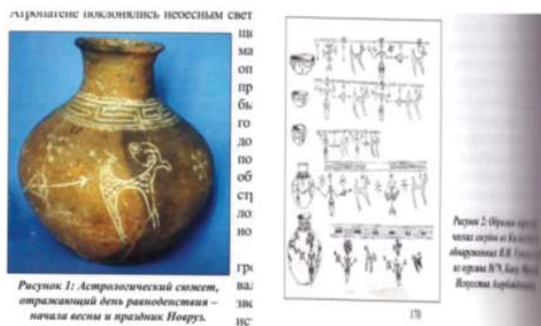
Deməli Şuşada yaşayanların 95 fazi ən məşhur sənətkarlardan idilər. Şuşa yaranan gündən məşhurlaşaraq sənət adamlarının toplaşdığı bir məkan olmuşdur. Şuşa klassik ustalar, sənətkarlar şəhəri hesab edilirdi. Burada hər zaman sənətə böyük hörmətlə yanaşırdılar. Şuşada sənətin sirləri ustadən şagirdə, əldən ələ keçir və bu şəhərdə həmin qədim ənənəyə müqəddəs bir şey kimi yanaşırdılar. Şuşada deyirdilər filankəs filankəsin şagirdidir.

Şuşada xalq ifaçılarından danışmazdan əvvəl Şuşanı və onun müğənnilərini məşhur edən musiqinin termin kimi lüğəti mənasını və bu musiqinin yaranmasının tarixi kökləri haqqında qısacada olsa öz mülahizələrimizi sizlərə çatdırmaq istəyirik.

“Muğam” və yaxudda “muğan” sözü əslində fars sözü olub, od alovla əlaqədardır mənası “atəşpərəst” deməkdir. Tarixdən məlumdur ki, Azərbaycanın ilk dövlətlərindən olan Manna dövlətində sonralar isə Midiyada yerli tayfalar o cümlədən Luli və kutilər hazırki İran Kürdüstanı ərazisində yaşayırdılar. Lulibeylər bu ərazinin cənub-qərbində, Kutilər isə şimal hissədə yerləşmişdilər. Şərqdə isə kassitlər yaşayırdılar. Məhz bu etnoslar, kuti, kassit, lulibey və maq tayfaları türk dilli qədim Azərbaycan etnosunu təşkil edirdilər (2).

Muğam əslində Azərbaycanın qədim dövlətlərindən biri olan Mannada yaranıb Maq tayfalarının tenqriyə oxuduqları ilahi bir himn idi. O özündə böyük bir elmi-fəlsəfi, astronomik, dini və poetik obrazları birləşdirərək xeyir və şərin mübarizəsini əks etdirən mənə daşıyırdı. Zərdüştçülük bayramlarında, o cümlədən baharın gəlişi münasibəti ilə maqlar tərəfindən hündür səslə oxunurdu. Həmin maq himni əsrlər boyu xalq arasında yayılaraq məhz Azərbaycanda, ən çox isə Qarabağda, XVIII əsrdə isə Şuşada özünə məskən salmışdı (3, səh. 145-160).

Beləliklə vaxtilə bu musiqinin yəni, bu himnin adının maqlara aid olması şərtsiz şübhəsizdir. Əslində bu musiqinin adı “Maqam”dır. Yəni “maqların mahnısı”. Məlumdur ki, bu günə qədər bir çox türkdilli dövlətlərdə bu musiqi “maqam” adlanır. Bir çox Azərbaycan və İran alimləri isbat etməyə çalışırlar ki, məhz Azərbaycanlılar yəni biz atəşpərəstik və həmdə zərdüştçiliyi atəşpərəstliklə əlaqələndirirlər. Lakin əslində bütün bu yersiz araşdırmalar həqiqətin üzərini ört basdır etmək üçündür. Öz mülahizələrimizi sübut etmək üçün arxeoloji qazıntılardan əldə edilən artefaktlara müraciət edək. Biz azərbaycanlılar zərdüştçülük dünyagörüşünü o cümlədən onun mərasimlərinin daşıyıcısıyıq. Bu günə qədər zərdüştçülüyə aid olan baharın gəlişinə aid mərasimləri qoruyub saxlamışıq. Bu mərasimlərdə mütləq od fenomeni mövcuddur. Lakin o qışdan çıxan insanların bahara keçməsi üçün təmizləyici bir magiya kimi istifadə olunur. Buna aid yüzlərcə şeir, atalar sözləri, xalq deyimləri mövcuddur. O ki qaldı Zərdüşt peyğəmbərə O, heç zaman atəşə sitayiş etməmişdir. Bu baxımdan Xanlar rayonunda miladdan öncə II minilliyə aid tapılan 6 ədəd keramik qabların üzərində olan sujetlərin mənalarının açılışı və eyni zamanda onların məhz duru məhlulun istifadəsi üçün nəzərdə tutulan, formaları zərdüştçülüynün Azərbaycana aid olduğunu və maqik əşya kimi məhz müqəddəs səməni içkisinin istifadəsi üçün nəzərdə tutulduğunu sübut edir.

Bunun üçün 1936-39-cu illərdə Göygöl Xanlar rayonunun Gillikdağ ərazisində kurdandan çıxarılan keramik qablara diqqət yetirmək kifayətdir. İstər o zamanki, arxeoloqlar E.A.Resler, Y.İ.Qumler (4. səh.80) və yaxud da M.A.Hüseynovanın araşdırmalarında bu sujetlər “ovçuluq” adı ilə əlaqələndirirlər (5. səh.77).

Əslində maqiy məna daşıyan bu qablar ilaxır çərşəmbədə səhər tezdən çaydan su gətirilib, böyük mis qablarda ocaqda hazırlanan maye halında olan şirin çox dadlı və açıq qəhvəyi rəngində olan “səməni” içkisi üçün hazırlanan qablardır. Üzərindəki təsvirlər isə ov səhnəsindən çox uzaq olub, qrafik formalı ön görünüşlü sağ və sol əlində astronomik cihazı kosmik qoç təsvirinə tərəf istiqamətləndirən çox gümanki, Zərdüşt peyğəmbərin prototopidir. O günəşin qoç bürcünə keçəcəyini və astronomik baharın gəlişindən xəbər veriməklə bərabər, baharın simvolu kimi ağac təsvirini də, göstərməyi özünə borc bilir. Faktiki olaraq, simvolik formada qrafik cizgilərlə çəkilən həmin rəsmlər məhz baharın gəlişini yəni bizcə yeni ilin, farsca desək isə novruzun gəlişini bildirir. Həqiqətən Maqam musiqisini ifa edən iki qadın təsvirlərini özündə əks etdirən, çox maraqlı bir kilim nümunəsi Rudenko tərəfindən Altaydan tapılmışdır. Şəxsən mən Qarabağlı olduğum və səməni içkisinin hazırlanma prosesini gördüyüm üçün söyləyə bilərəm ki, bu gün tamamilə onun hazırlanma qaydalarını unudan azərbaycanlılar səmənini dekorativ element kimi cücardır və sonrada zibilliyə atılır. Zərdüştçülük və həmin maqam və səməni içkisi ilə əlaqədar olan başqa bir artefaktı nəzərinizə çatdırmaq yerinə düşər.

Məlum olduğu kimi 1947-49-cu illərdə Dağlıq Altayda Leninqrad arxeologiya institutunun professoru S. Rudenkonun başçılığı ilə apardığı kurqan qazıntılarının birindən əldə edilən üzərində yan görünüşlü iki qadın təsviri olan kilim nümunəsi bunu sübuta yetirir. Təbii ki Rudenko bu qadınların atəş qarşısında ayin keçirtmək ideyasını irəli sürür. Əslində isə bizə görə qarşıdakı qadın çox güman ki, kraliça olub, baharın gəlməsi münasibəti ilə maqam oxuyur. Arxadakı nisbətən sadə geyimli və alçaqboylu kahin qadın, yəni maq isə eynilə maqam oxuyur. Onların mahını oxuduqlarını göstərən əlamət çənələrinin sinəyə yapışmasıdır. Rudenkoya görə qarşıda olan kraliça əlində gül tutmuşdur. Bizcə isə, onun əlində qədəhə bənzər içərisində səməni içkisi olan badə vardır. Arxadakı qadın isə kahinlərdən biri olaraq

əлиндə əllə toxunmuş qırmızı bağı saxlayıb ki, mərasim bitəndən sonra əlindəki bağı zərdüşçülüyün simvolu kimi xanımın belinə bağlasın. Zərdüşçülüyün yəni günəşin simvolu olan qırmızı bağlar bu günə qədər Azərbaycanda gənc gəlinlərin belinə bağlanır. Bu gün Azərbaycanda səməni halvası deyilən şirniyyat hazırlanır. Bu hamıya bəllidir. Lakin, səməninin məhz maye halında olmasını göstərən fakt Kilikdağdan tapılan qablardır. Həmin qablar maye halında olan səməni üçün nəzərdə tutulub, həm bardaq, həm də kasa şəkillidir. Bəyəm bu fakt sizi inandırır ki, o qablar məhz maye üçündür. Midiyadan tapılan V əsrə aid xalçada da öndə duran qadının əlində tutduğu qab maye halında olan səməni içkisi içmək üçün nəzərdə tutulub.

Beləliklə Şuşa sakinləri üçün sənət əhli, istedad sahibi olmaq vacib şərt sayılırdı.

Şuşa Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin məşhur şəhərlərindən biridir. Şəhərin əsası XVIII əsrdə Pənahəli xan tərəfindən köhnə monqollar tərəfindən dağıdılmış Şuşa şəhərinin yerində qoyulmuşdur. Xanlıqlar dövründə yaranan bu şəhər təkcə öz memarlıq simasına, şəhəri əhatə edən möhtəşəm qala divarlarına görə deyil, həmçinin həddən artıq zəngin və istedadlı insanların yaşadığı bir şəhər muğam mərkəzi kimidə məşhur idi. Şəhər yüksək meyarlı sənət əsərləri, o cümlədən bəzəklə ipək parçalar və öz gözəlliyi ilə göz qamaşdıran xalçaları ilə də məşhur idi.

Şuşada məqamı yəni, muğamı xanəndələr oxuyurdular. Onlara Cabbar Qaryağdı oğlu, Seyid Şuşinski, Keçəçi oğlu Məhəmməd və başqaları kimi şəxslər aiddirlər.

Şuşa şəhərində xanəndəlik incəsənətinin yüksəliş dövrü XIX əsrin ikinci yarsına aiddir. Bu zaman Şuşada xüsusi musiqi məktəbləri açıldı. Az bir zaman sonra bu məktəblər Şamaxı və Bakıda da açılır. Lakin ən məşhuru Şuşa məktəbi idi. Azərbaycanın məşhur alim və şairi Səməd Vurğun demişdir ki, Azərbaycanın ən məşhur xanəndələri və musiqiçiləri Şuşada doğulmuşdular. Əbəs yerə klassiklərimiz Şuşanı musiqi və poeziyasının beşiyi hesab etməmişlər (8, səh. 11).

Şuşa Avropanın ən məşhur şəhərlərində olduğu kimi eyni zamanda teatr və opera sənətinə də inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan digər xanlıqların baş şəhərlərindən fərqli olaraq burada teatr və orada çalışan istedadlı aktyorlar var idi. Bu teatırda təkcə Azərbaycan ədəbiyyatından götürülən mövzular deyil, həmçinin Avropanın məşhur yazıçı və dramaturqlarının, o cümlədən Şekspirin "Otello" və digər əsərləri də tamaşaya qoyulurdu. 1890-cı ildə Şuşada yeni musiqili səhnəcik göstərilir ki, bu da özündə Əlişir Nəvainin "Fərhad və Şirin" əsərini əks etdirirdi. 1897-ci ildə Azərbaycanın məşhur yazıçısı Əbdülrəhimbəy Haqverdiyevin ssenarisi əsasında Fizulinin "Leyli və Məcnun" əsərindən götürülmüş "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" musiqili teatr variantı səhnəyə qoyulur. Hər iki tamaşada Məcnun və Fərhad rollarını Cabbar Qaryağdı ifa edirdi. Bu zaman Şuşada yaşayan 13 yaşlı Üzeyir Hacıbəyov bu tamaşaların musiqisindən bəhrələnərək böyüyəndən sonra ilk opera musiqisinin əsasını qoyur. Üzeyir Hacıbəyovun yaşadığı mühit əsrlər boyu yaranmış milli muğam mühiti idi. Məhz ona görə də onun sonradan yaradılan əsərlərində muğam birinci yerdə dururdu. Bəstəkar, muğam ilə opera sənətinin sintezini yüksək formada yarada bilmişdir. Təbii ki Üzeyir Hacıbəyov ilk musiqi təhsilini Şuşada almışdır, lakin sonralar yəni XX əsrdə o öz musiqi təhsilini Peterburqda davam etmişdir ki, orada təhsil haqqını XX əsrin əvvəllərində Bakıda böyük bir mətbəə qurmuş, Orucov qardaşlarının elektirk mətbəəsinin sahiblərindən biri, yəni məqalənin müəllifinin ana babası olan Abuzər Orucov ödəmişdir. Məlum olduğu kimi Üzeyir Hacıbəyov sonralar yaratdığı operaların partaturaları da Orucov qardaşlarının mətbəəsində çap olunmuşdur. Şuşa mühitinin yetirməsi olan Üzeyir

Hacıbəyov XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq bir-birinin ardınca "Leyli və Məcnun", "Rüstəm və Zöhrab", "Əsli və Kərəm", "Arşın mal alan", "O olmasın bu olsun" və "Ər və Arvad" operettalarını yazır. Lakin ona Azərbaycanda və dünya daha çox şöhrət gətirən "Kor oğlu" operası olur. Mütləq qeyd etmək lazımdır ki, Üzeyir Hacıbəyovun məhz Şuşa mühitində böyüməsi ona yuxarıda adları çəkilən opera və musiqili komediyalarının yaradılmasında mühüm rol oynamışdır (7, səh. 9).

Bütün bu tamaşalarda iştirak edənlər təbii ki Şuşanın məşhur xanəndələri idilər.

Üzeyir bəy haqqında maraqlı bir tarixi faktı da nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. Üzeyir Hacıbəyovun atası Əbdülhüseyn Hacıbəyov Xan qızı Xurşudbanu Natavanın şəxsi katibi idi. Yazılı məlumatlardan aydın olur ki, bəstəkarın babası isə Xurşudbanu Natavanla süd bacı-qardaş imişlər.

Azərbaycan musiqisini gözəl bilən V.S. Vinqradov yazırdı: "Şuşa lap çoxdan musiqi məktəbi kimi bütün Zaqafkaziya məşhuru. O xalq musiqi istedadlarının tükənməyən mənbəyidir. Şuşa musiqiçiləri Azərbaycan musiqisinin tarixini yaratıb təkcə öz vətənlərində deyil Şərqi müxtəlif ölkələrində də yaydılar" (7, səh. 9).

V.D. Karqanov isə yazırdı ki, Şuşa poeziyanın, musiqi və mahnıların əvəzsiz vətənidir. O bütün Zaqafkaziyanın konservatoriyası kimi Qafqazı hər mövsüm yeni mahnılar və motivlər ilə təmin edir (12, səh. 28).

Şuşada muğam sənətinin inkişafında ayrı-ayrı şəxslərin, o cümlədən Xarrat Qulu Məhərrəm oğlunun böyük əməyi olmuşdur. Məhz o Şuşada ilk musiqi məktəbini açmışdır. Həmin bu məktəbdə məşhur xanəndələr yetişdi. Onlardan Hacı Hüsi, Məşədi İsa, Dəli İsmayıl, Şahnaz Abbas (Bülbülcan), Keştaqlı Həşim, Keçəci oğlu Məhəmməd, Cabbar Qaryağdı oğlu və məşhur tarzən Sadıxcanı göstərmək olar. Xarrat Qulu məşhur misiqişünas və muğamın bilicisi idi. O, öz yanına gəncləri yığır və onlara muğam öyrədirdi. Məlum olduğu kimi məhərrəm ayı Şuşada xüsusi təntənə ilə keçirdi. Üç ay ondan qabaq hazırlıq gedirdi. O zaman məhərrəm ayında məscidlər bu münasibətlə çox bahalı xalçalarla döşənirdi. Aşura günü hamı məscidə gedirdi. Xarrat Qulu öz tələbələri ilə aşura vaxtı dini mərasim keçirirdi. O qədər dini mətam mərasimi o qədər yüksək səviyyədə keçirilirdi ki, bütün Şuşa ora tökülüb gəlirdi. Rusiyanın məşhur rəssamı Verşagin həmin bu mətam mərasimini özünün əsərlərindən birində əks etdirmişdir. Qarabağda, o cümlədən Şuşada yaşayan insanlar bu mərasimləri unutmamışlar. Cabbar Qaryağdı onun haqqında danışanda deyirdi ki, Xarrat Qulunun oxuduğu dəzgahlar incə təmiz səsinə heç kəsdə görmək mümkün deyildi. Uşaqılıqda Xarrat Qulunun məktəbində təhsil almış Bülbül deyirdi ki, o vaxtı xanəndələri nəyinki toy və yas mərasimlərində oxuyurdular, onlar oxuyanlar dəstəsi yaradıb, bayatı şirazla başlayıb muğam oxuyurdular və bir-bir, növbə-növbə biri başlayıb, digəri davam edirdi. Əgər məclis seyğahı-zabuldan başlayırdısa, digər xanəndə "məndi muxalif" oxuyur, üçüncü adam "hasar", "dördüncü "zabul", sonda gələn isə isə "şur" oxuyurdu. Onsan sonra gələn "şur-şahnaz", "dügah", "şikəstə", dördüncü "hicaz", "araq", yada ki "sərang" oxuyurdu. Beləliklə də, məşhur oxuyanlar bu dəzgahları eyni ilə toylarda da oxuyurdular (13. Səh.) Şuşanın məşhur xanəndələri Hacı Hüsü, Dəli İsmayıl, Məşədi İsi, Şahnaz Abbas, Abdubagi (Bülbülcan), Keştaqlı Qasım, Keçəci oğlu Məhəmməd, Cabbar Qaryağdıoğlu, tarzən Sadıxcan hamısı Xarrat Qulunun tələbələri idi (14, səh. 15).

1883-ci ildə Xarrat Qulu rəhmətə gedəndən sonra Şuşada kor Xəlif yeni musiqi məktəbi açdı. O, öz yetirmələrinə həm muğam öyrədir, həm də tar və kamaçada çalmağı da öyrədirdi. Laik bu məktəb öz ömrünü tez başa vurdu. Bundan sonra

musiqi məclislərinin rəhbəri Mirmövsüm Nəvvab (1833-1918) odlu. Mir Mövsüm Nəvvab tək musiqişünas deyildi. O, alim, şair, rəssam, kalliqraf, kimyaçı, riyaziyyatçı, qrayyor və hipnozun da bilicisi idi. Onun Azərbaycanın məşhur muğam musiqisinin tətqiq edərək, "Vizuhul-əqrəm" adlı muğamnan kitab yazmışdır ki, bu kitab bütün muğamları ayırıb cədvəl şəklində şərh edilirdi. Nəvvab Şuşada Hacı Hüsü ilə birlikdə musiqi mərkəzi yaratdı. Mərkəzin adı "xanəndələr" məclisi oldu.

Nəvvabdan sonra Şuşada bu işi davam etdirən Molla İbrahim oldu. Molla İbrahim böyük bir nəsl muğam oxuyan nəsəl yetişdirdi. Bu mühitdə yetişən və sonra məşhurlaşan iki şəxsin adını çəkmək lazımdır ki, onlarda Şuşada doğulub boyabaşa çatmışdılar. Onlardan biri Estrada musiqisinin karifeylərindən biri olan Rəşid Behbidov, digəri isə opera musiqisinin ifaçılarından biri Bülbül olmuşdur. Tarixdən məlumdur ki, Şuşa "konservatoriyalarını" bitirən Bülbül, 1927- 1931 ci illər arasında dörd il Milanın Laskala teatrında iştirak edib, İtaliyanın müğənniləri ilə tanış olmuşdur (11, səh. 160-165).

Bundan əlavə, Azərbaycanın çox məşhur bəstəkarlarından Zülfüqar Hacıbəyov, Əşrəf Abbasov, Süleyman Ələsgərov Şuşada anadan olub, Şuşa mühitinin təsiri ilə öz həyatlarını da musiqi sənətinə həsr etmişdilər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Şuşa muğam mərkəzi olmuşdur ki, burada da Cabbar Qaryağdıoğlu, Seyid Şuşinsqi, Keçəçi oğlu Məhəmməd və başqalarının adını çəkmək olar. Şuşa şəhərində xanəndəlik sənətinin yüksəlişi XIX əsrin ikinci yarısında daha da geniş yayılmışdır.

Mahmud ağanın musiqi dərnəyində tək Azərbaycandan deyil, Tiflis və İrəndən də gəlirdilər. Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Bülbülcan, Sətdar, Sadıxcan, Cabbar Qaryağdı və Mahmudağanın konsertlərində çıxış edirdilər.

Beləliklə klassik Şuşa muğam məktəbinin təsiri nəticəsində XIX əsrin ortalarında bir çox şəhərlərdə, o cümlədən şamaxı, Bakıda xanəndəlik məktəbi açıldı. Əlbəttə, Şuşa Azərbaycanda ilk maqam (muğam) məktəbin mərkəzi kimi, sonradan multikultural mühitə malik Azərbaycan respublikasının ərazisində yayılaraq, bu günə qədər gəlib çatmışdır. 2008-cü il dekabrın 27-də Bakıda, dənizkənarı Milli parkda Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin açılışı olmuşdur.

Heydər Əliyev Fondunun milli mənəvi dəyərlərimizin qorunması və dünyada geniş təbliği ilə bağlı reallaşdırdığı möhtəşəm layihələr sırasında xüsusi əhəmiyyəti olan bu mərkəzin inşası fondun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir. Belə bir mədəniyyət ocağının tikilməsi, muğamın daha da inkişaf etdirilməsi və təbliği üçün görkəmli xanəndələrin, muğam bilicilərinin iştirakı ilə "dəyirmi masa" keçirilmiş və Bakıda Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması qərara alınmışdı. Bundan sonra 2005-ci il aprelin 6-da Prezident İlham Əliyev Bakıda Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması haqqında sərəncam imzalamışdı. Beləliklə, xalqımızın qədim mədəni irsinin ölməz nümunəsi, Azərbaycan musiqisinin zəngin fəlsəfi təməl üzərində təşəkkül tapmasında əvəzsiz rol oynayan muğama möhtəşəm abidə ucaldılması istiqamətində ciddi addım atılmışdır. Azərbaycan muğamının bəşər mədəniyyətinin nadir inciləri ilə bir sırada YUNESKO-nun Dünya irs siyahısına daxil edilməsi isə bütövlükdə onun nə dərəcədə bənzərsiz sənət növü olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Üzeyir Hacıbəyov

Sadıxcanın ansamblı. Sağdan sola: kamançaçı Bağda Gül oğlu Ata, Sadıxcan, xanəndə Bülbülcan, nağaraçı Hüseynbala, dəfçi Vaso Kikalaşvili (Tiflis 1878 il)

Seyid Şuşinsqi

XarratQulu

Hacı Hüsü.

Sadıxcan

Mirmövsüm Nəvvab

Azərbaycan Beynəlxalq Muğam mərkəzi

Ədəbiyyat:

1. Kubra Əliyeva. "Lətif Kərimov: həyat və yaradıcılığı". Bakı. "Aspoliqraf", 2007, 248 səh.
2. Qeybullayev Q. "Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən". Bakı, 1994
3. Kubra Əliyeva "Azərbaycan Dekorativ Sənətinin müxtəlif sahələrinə aid seçilmiş məqalələr toplusu". Bakı-Ecoprint-2019.
4. Гуммель Я. И. Памятники древности в окрестностях Киликдага. / «Известия Азербайджанского Филиала АН СССР», № 2, 1941.
5. Гусейнова М. А. «Керамика Восточного Закавказья эпохи поздней бронзы и раннего железа XIV IX вв. до н.э.».
6. Алиева К. «Новая интерпретация сюжетов некоторых керамических сосудов эпохи ранней бронзы из Киликдага». Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Milli Azərbaycan Tarix Muzeyi. Bakı, 2010. səh. 168 171.
7. Виноградов В. Узеир Гаджибеков и азербайджанская музыка. М, 1938, с. 9.
8. Səməd Vurğun "Xurşud banu Natavan". "Pravda" 1940. 23may.
9. Корошенко А. Наблюдения над восточной музыкой «этнографическое обозрение» М. 1898. №1. с7.
10. Рауф Е. Музыка Кавказа. Журн. «Шахбал» (Станбул_ 1912. №59. С210
11. А. Исазаде-Музыкальная культура Карабах в сборнике «Карабах очерки истории и культуры. Çaşıoğlu 2004. (стр 160-165).
12. Карганов. В. Кавказская музыка. Тифлис, 1908.
13. Бюль- Бюль. О наших хананде и песнях (рукопис). Архив. Института архитектура и наук и искусство Академия наук. Аз. СССР. Инв №67.
14. Ф Шушинский. Народные певцы и музыканты Азербайджана. Издательство «советский композитор», 1979.

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
AZƏRBAYCANIN Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
KONKRET İCRAAT BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fəriz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU